

Т.Зарецька

**УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ПАРАЛЕЛІ: СИМОН ПЕТЛЮРА І
ЮЗЕФ ПІЛСУДСЬКИЙ.**

Велика спокуса порівняти двох великих вождів українського і польського народів спонукала автора написати цю, чергову з цієї проблематиці статтю. Звернення до порівняльного дослідження діяльності двох, у чимось схожих, а у чимось відмінних політиків двох сусідніх держав – є продовженням традицій їх сучасників, політичних діячів, часів боротьби за незалежність – Б.Лімановського, Г.Юзевського, С.Стемповського, Л.Василевського, багатьох інших, польських істориків, таких, як З.Тожецького, В.Сулейї, та власних напрацювань. Бажання знайти вичерпну відповідь на запитання – чому діяльність одного призвела до поразки, а іншого до перемоги – знову і знову кличе до роздумів над темою – Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський.

Можливо починати потрібно з загальної політичної ситуації в Україні і Польщі підчас Першої світової війни і після неї, а саме розуміння незалежності українським та польським народами та їх впливовими політиками. Для перших – майбутнє пов'язувалося з демократичною Росією, для других – повною державною незалежністю і самостійністю. Представники політичного табору Пілсудського були позбавлені ілюзії відносно будь-якої Росії, чи то царської, чи то білої, чи більшовицької. Вони розуміли, що всі вони щодо Польщі проводитиме імперську політику. Нажаль українських державних мужів переконала тільки агресія Радянської Росії наприкінці 1917 – початку 1918 років проти УНР, щоб прийти до проголошення повної державної незалежності.

Правда, щодо С.Петлюри, він як раз був позбавлений ілюзій віри в демократичну Росію, відстоюючи повну державну самостійність України, в першу чергу від імперіалізму останньої.

Юзеф Клеменс Пілсудський народився 5 грудня 1867 року у Литві, містечку Зулові поблизу Вільнюса в відомій поміщицькій родині, яка походила зі стародавнього шляхетного роду, пов'язаного з великими литовськими князями. Він ріс в атмосфері жалоби після поразки польського повстання 1863 року, учасником якого був його батько (комісар повстання на Жмуді) та в умовах репресій царської влади проти його учасників. Батьки виховували своїх дітей у дусі любові до Польщі. С.Петлюра молодші Ю.Пілсудського на 12 років, він народився 10 травня 1879 року в місті Полтава в українсько-козацькій родині.

Протягом всього свого життя Юзеф Пілсудський постійно відвідував Львів. Цікавим збігом є те, що саме Симон Петлюра після його відрахування з Полтавської семінарії восени 1904 року також виїхав до Львова, де перебував в еміграції рік під псевдонімом Святослав Таґон. Там він познайомився і почав співпрацювати з І.Франком, М.Грушевським, В.Гнатюком, М.Ганкевичем та іншими діячами українського руху¹. Дехто з українських та польських революційних діячів того часу, роблять сміливе припущення про зустрічі Ю.Пілсудського та С.Петлюри тоді у Львові. Як наприклад, О.Назарук : “ Петлюра мав з’язки з Пілсудським вже тоді, коли про це нікому й і не снилося”².

Але самі вони, ані Пілсудський, ані Петлюра не залишили навіть жодного натяку на це. Скоріше за все тоді у Львові їхні шляхи революціонерів, переслідуваних російським царатом борців за незалежність власних народів не перетнулися, інакше хоча б один з них згадував про це пізніше. Нагод для таких спогадів у них було багато.

Симон Петлюра стояв у витоків української державності відразу після падіння Російського самодержавства, був одним із засновників Української Центральної Ради, доклав багато зусиль для створення української армії, будучи головою Українського військового комітету Західного фронту, першим секретарем військових справ Генерального секретаріату. А після грудневого повстання проти гетьмана П.Скоропадського, а також розташування на території України німецьких військ, став на чолі Директорії УНР (після відставки В.Винниченка). Весь тягар вирішальних 1919 та 1920 років ліг на його плечі.

Саме тоді, коли Директорія готувала повстання з метою відродження УНР, в листопаді 1918 року до Варшави з німецького ув’язнення повернувся великий син польського народу – Юзеф Пілсудський. який присвятив все своє життя служінню Польщі та своєму народові. Великий майбутній перший Маршал Польщі не тільки відродив незалежну Польську Республіку в листопаді 1918 р., але й працював над планами її устрою і розвитку, а також розмірковував про новий майбутній устрій всієї Європи, особливо про місце в ній молодих незалежних держав, які з’явилися на уламках імперій. Насамперед, його хвилювала доля польських сусідів на сході: Литви, Латвії, Білорусії, України, та зв’язки між ними з Польщею. Народилася теорія Ю.Пілсудського про федерацію цих країн.

У травні 1919 року контакти з Симоном Петлюрою встановив Юзеф Пілсудський через своїх повірених осіб. Спочатку він послав до нього майора Я.Заглобу-Мазуркевича (Пілсудський наказав відділу Генерального штабу (розвідка) направити до Петлюри делегата, щоб запросити його до Варшави для проведення переговорів). Ю.Пілсудський шукав союзника на Україні, вирішив, що С.Петлюра саме той політичний діяч, який зробить все залежне від нього для відродження української державності. Майор “Заглоба”- Ян Мазуркевич, перетнувши лінію фронту під виглядом українського військовополоненого, – він вільно володів українською мовою, – дістався до ставки С.Петлюри у Чорному Острові та переказав йому, що Ю.Пілсудський є прихильником незалежної України, рівноправного союзу з Польською Республікою, але Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Полісся та Підляшшя мусять належати Польщі.

Після цього Симон Петлюра вислав до Варшави українську дипломатичну делегацію та військову місію до польського головнокомандуючого для укладення військового перемир'я.

Тоді ж С.Петлюра написав до Ю.Пілсудського листа і передав його з делегацією. Це був перший лист С.Петлюри до Ю.Пілсудського. Він писав про саме головне для українського народу і що він “у своїй боротьбі з ворогом людської культури і своєї національної державності, має право на спочуття та допомогу від своїх найближчих сусідів, тим більше, що відбиваючи рідну землю від насильників-окупантів, нав'язуючих Україні чужій формі комуністичного ладу, ми не стаємо на шлях білого терору, а йдемо під гаслом широкого демократичного та державного будівництва, найкращим представником якого в Польщі вважаємо ми Вас, Пане Начальнику Держави Польської”. У листі Симон Петлюра написав, що має надію, що “відносини обох народів польського та українського – за доброю волею обох сторін набудуть приятні, так потрібної для добробуту і міцного міжнародного становища обох народних республік”³.

Треба відзначити, що у самій Польщі існувала велика політична опозиція відносно української політики Ю.Пілсудського. Він як і раніше, постійно розмірковував про долю Східної Європи, зокрема України. Українську тему він обговорював з найближчим оточенням. Найбільш цікавими матеріалами є спогади його соратників, як наприклад щоденник генерала А.Листовського. Останній записував висловлювання Ю.Пілсудського відразу після зустрічей та розмов з ним. Так 3 листопада 1919 року зроблений

такий запис: “Час ще на надійшов. ... нічого не відомо, що нас чекає з Росією, з Україною, обома цими державами. ... Волинський фронт припинить своє існування, мусимо стояти на лінії угоди з українцями, далі ані кроку. ... Наближається зима. ... Тільки весна покаже що робити далі. ... Економічне становище Польщі катастрофічне. Ми сільська країна, але хлібом не тільки не забезпечуємо себе, а ще і потребуємо. ... отож свою увагу ми повинні зосередити на торгівлі, імпорті з руських земель. ... Україна – це економічна та матеріальна праця”⁴.

Наприкінці 1919 року Україна опинилася у скрутному становищі. Поразки Армії УНР на фронтах, окупація майже всієї України робили польську делегацію на переговорах більш рішучими у своїх вимогах, насамперед підкреслюючи, що Східна Галичина повинна належати Польщі. Ситуація ускладнювалася також фактом укладення мирної угоди між УГА та Добровольчою армією А.Денікіна.

Київ знову був окупований військами Радянської Росії, уряд УНР під керівництвом Ісаака Мазепи виїхав спочатку до Хмільника, потім до Кам'янця - Подільського. Тоді ж С.Петлюра писав до міністра закордонних справ УНР А.Лівицького: “ В цей час полагождення наших стосунків з Польщею могло би нас врятувати, - дати нам базу деяку, зносини зі світом і перспективи. Дуже жалко, що ми цих переговорів не почали раніше: може б, мали більш сприяючі для нас обставини для заключання договору з Польщею. Я не знаю, чи рахуються в Польщі з перспективами завтрашнього дня, чи тільки використовують Status quo. Коли Ви маєте діло тільки з останнім, то це для нас зле, і кінчиться для Польщі теж недобре, хоч і не зараз. Може статись така ситуація, що більшовики стануть панамі цієї ситуації, і тут ніяка Антанта вдіяти нічого не зможе”⁵.

4 грудня 1919 року через свого ад'ютанта ротмістра Є.Потоцького Ю.Пілсудський запросив С.Петлюру до Варшави. До Шепетівки, де тоді знаходився Головний отаман УНР, надійшов лист: “Ясновельможний Пане Отамане! Головний вождь польських військ дав мені завдання забезпечити подорож Ясновельможного пана Отамана у супроводі шефа генерального штабу і двома ад'ютантами до Варшави. Я надсилаю цього листа через сотника Манчуру. ... На станції Полонне на пана Отамана чекатиме поручник Стажинський”⁶.

До Варшави прибув Симон Петлюра вже після оголошення Декларації, розуміючи вкрай складне становище в Україні, він від імені Директорії підтвердив правомочність цього документу.

7 числа, в день приїзду, С.Петлюра отримав запрошення від Ю.Пілсудського до Бельведеру, їх зустріч відбулася 9 грудня без свідків і продовжувалася з 20.30 до 5.00 наступного дня, в першу чергу вони обговорювали питання пов'язані з українсько-польськими стосунками, російсько-радянською небезпекою та розбудовою збройних сил УНР⁷.

1920 рік був як і в історії УНР та і українсько-польських стосунків особливим. По-перше, тому, що це був останній рік існування незалежної України, по-друге, тому що саме в цьому році сформувався українсько-польський міждержавний політичний і військовий союз. У житті та діяльності п'ядесяти двох річного політика Юзефа Пілсудського цей рік можна без перебільшення назвати українським. Для Симона Петлюри цей рік був пов'язаним з надіями на допомогу польського союзника відстояти незалежність УНР.

Знаходячись у Варшаві С.Петлюра 22 січня 1920 р. звернувся до Ю.Пілсудського, як до начальника Польської Держави з Меморандумом, у котрому порушив основні проблеми, які існували в відносинах між Україною та Польщею, зокрема ще раз підкреслив про необхідність скорішого укладення міждержавної угоди. За основу українсько-польських порозумінь повинно було взяти Декларацію від 2 грудня, – “Заповідаючої широкий союзний і приязний контакт між панствами польським і українським, – писав С.Петлюра, – Український уряд проводить політику в напрямку зближення з Польщею”. Як вже говорилося, також у Меморандумі були порушені конкретні питання про непорозуміння між польськими військами та представниками українського уряду на території УНР, зайнятої на прохання української сторони поляками, щоб вона не потрапила у руки Денікіна⁸.

С.Петлюра з грудня 1919 року знаходився в Польщі і вів переговори з Ю.Пілсудським. Так в лютому 1920 під час аудієнції С.Петлюри і А.Лівицького у Начальника польської держави вони порушили проблеми українських мешканців Східної Галичини, а саме “справу безробітних українських службовиків, справу політичних в'язнів української університетської молодіжі”⁹.

Але історична подія в українсько-польських відносинах відбулась, завдяки і всупереч багато чому і кому, в ніч з 21 квітня на 22 1920 року. У Варшаві в Бельведері, був підписаний Договір

між урядами Української Народної Республіки та Польської Республіки. По-перше це сталося завдяки зусиллям і боротьбі двох видатних політичних діячів тієї епохи – Юзефа Пілсудського й Симона Петлюри.

Зміст Угоди відображав нерівність сторін, умови диктували поляки. Якої мужності, зусилля над собою вимагав цей крок від Петлюри, котрий все своє життя стояв на позиціях соборності України, урочисто проголосивши її 22 січня 1919 р. на майдані Святої Софії, але обставини, більшовицька окупація, байдужість та непорозуміння з боку могутньої Антанти, штовхнули на цей крок. Існував лише один вихід – Україна без своїх західних земель, чи її зникнення під більшовицькою навалою. Він шукав вихід, але життя не давало багатого вибору – самотні, один на один проти більшовицької Росії та Польщі, чи у союзі з Польщею проти радянської агресії ціною Галичини та Волині. Сьогодні необхідно зрозуміти, у якій боротьбі з собою Петлюра йшов на цей крок, тоді мало хто з його оточення зрозумів це.

В день укладення угоди між Україною та Польщею С.Петлюра зустрівся з Ю.Пілсудським, їх розмова продовжувалася протягом п'яти годин, під час якої обговорювалися питання про військову взаємодію по звільненню Києва від більшовиків. С.Петлюра познайомив Ю.Пілсудського з Відозвою УНР “До українського народу”.¹⁰ Тривалість цієї зустрічі ще раз підтвердила наскільки було важливо для Ю.Пілсудського питання незалежності України.

За оцінкою польського історика Р.Потоцького Ю.Пілсудський покладав на Петлюру такі завдання, які стояли перед ним самим у серпні 1914 році, коли він з військовими підрозділами входив на територію Польщі, – розпалити антирадянські повстання українських мешканців та провести широку мобілізацію якомога більшої добровольців з українського населення до Армії УНР¹¹.

Генрих Юзевський залишив цікаві спогади про Україну тих років, Київ, Головного Отамана Директорії УНР Симона Петлюру. “Петлюра був усіма визнаним авторитетом. Українські погляди були звернені до нього. Він правив, видавав накази, вирішував, вів за собою – був вождем України в повному значенні цього слова. Він, і передусім він, міг виступати від імені України, яка виборювала собі волю. Жвавого темпераменту, завжди діяльний, сповнений ініціативи. Часом суворий і невблаганний, був водночас чуйний, мав в собі “український ліризм”, який наповнює життя українців і забарвлює українські пісні. Особа Юзефа Пілсудського справляла на Петлюру велике враження, зближала

з Польщею, полегшувала порозуміння з нею, можна сміливо стверджувати, що якби не Пілсудський, не дійшло б до польсько-української єдності, не дійшло б також, якби не Петлюра. В тодішніх обставинах саме вони змогли видобути на світ польсько-українське “ми”¹².

Зрозуміло, що в Україні по різному відносилися до цих подій, а особливо до факту переходу кордонів польськими військовими силами. Простому народові, втомленому громадянською війною, зміною урядів, важко було зрозуміти, навіщо ще й поляки прийшли на його землю, та й ще давала про себе знати вікова підозра українців до поляків. Тому в цей же день, коли польська армія перейшла український кордон, С.Петлюра звернувся до українського народу з відозвою, в якій сказав, що Польща прийшла на допомогу Україні, як союзник в боротьбі з “московськими, більшовицькими окупантами”, підкреслював, що польські війська одразу ж після цієї війни повернуться до своєї батьківщини.

Зі свого боку з відозвою до всіх мешканців України звернувся Ю.Пілсудський, її текст був підготований майором І.Матушевським.

Звернення Маршала Пілсудського до українського народу історикам залишився в двох мовних версіях – українській і польській. Пожовклі сторінки Відозви квітня 1920 року збереглися в ЦДАрхіві громадський об’єднань України. Оригінал звернення польською мовою серед інших видань був надрукованим у збірнику творів Ю.Пілсудського.

“По мойому наказу військо Речіпосполітої йде вперед, вступаючи глибоко на землі України. Доводжу до відома населення цих земель, польське військо усовує з теренів, які населені українським народом, ворожих окупантів. Проти яких зі зброєю в руках повстав український народ, захищаючи свої хати від насильства, розбою і грабіжництва. Польське військо зостанеться на Україні на час, потрібний для того. Аби правний український уряд міг перейняти владу на тих землях. Я вірю, що український народ напружить свої сили, аби при допомозі Річі Посполітої Польської, вибороти собі волю і забезпечити плодородним землям своєї Батьківщини щастя і добробут,”¹³ – звертався Ю.Пілсудський до мешканців України.

У зверненні Ю.Пілсудського “До всіх жителів України” також говорилося, що польські війська прийшли для боротьби проти загарбників, разом з якими на Україну повертаються українці на чолі з Отаманом С.Петлюрою, які з допомогою Польщі

боротимуться за волю. Польські війська залишаться в Україні тільки на час, коли владу візьме український уряд. “Тоді польський солдат повернеться в кордони Польської республіки, який виконував важливе завдання боротьби за свободу народів”. Закликаю українців та всіх жителів цих земель допомогти військам Польщі в їх кривавій боротьбі за життя та свободу¹⁴.

5 травня С.Петлюра і Ю.Пілсудський зустрілися у Бердичеві на вокзалі, Ю.Пілсудський прибув туди першим. Коротка розмова відбувала у потязі польського головнокомандувача. Описав цю зустріч Юліуш Каден-Бандровський: “ Вони витягнули один до одного руки. Нахилили голови і поцілувалися. Мені здалося, що у цьому поцілунку, як на чутливіших вагах повис жах всієї крові отаманів і їх помічників, весь біль довготривалої боротьби, біль доріг і бездоріж’я, пожеж і знищень, домовленостей і розколів...”¹⁵.

В цей же день була проведена в Бердичеві нарада польського штабу. Ю.Пілсудський після обговорення суто військових питань обмірковував українську тему. “Я поставив на карту останню можливість зробити щось на користь майбутнього Польщі, цим послабити потужність Росії в майбутньому. І коли вдасться допомогти створенню незалежної України, яка буде перепорою між нами і Росією, остання на багато років не буде нам загрожувати. ... Але проблема в тому чи повстане Україна, чи має вона достатньо сил і людей, щоб організуватися, ми не можемо тут вічно знаходитися і тому звертаюся до місцевих поляків, щоб мене зрозуміли і допомогли. Це і в їх інтересах, не саботувати, а разом з українцями створити державу. Кордонів 1772 року відновлювати не буду, як колись бажав. Польща не потребує цих земель. ... Іншого не має – як спробувати створити самостійну Україну. Нажаль Петлюра не відіграє тут жодної ролі. Тут він тільки знаряддя, не більше. Коли не вдасться нічого тут зробити залишимо цей хаос власній долі. ... А далі покаже майбутнє”¹⁶.

Військові події на українському фронті розвивалися дуже швидко і вже 7 травня польські війська разом з українськими загонами зайняли Київ, щоправда без боїв, бо радянсько-більшовицькі війська поспіхом втекли зі столиці й польська варта доїхала від Пущі-Водиці до Києва трамваєм.

Напередодні цієї історичної події С.Петлюра надіслав на ім'я Ю.Пілсудського телеграму, в якій писав, що створений політичний союз між Польщею та Україною з розумінням сприймається широкими верствами українського суспільства. “Кров, яку пролили дві армії на полі боротьби за свободу і

незалежність наших республік, – говорилося в телеграмі, – міцно об'єднає два братніх народи у спільному житті, надасть їм почесну роль у колі народів Світу”. Ю.Пілсудський у відповіді 6 травня писав: “Відбувається боротьба за нашу і Вашу свободу проти спільного ворога... Я переконаний, що порозуміння між Українською та Польською Республіками, закріплені спільною боротьбою, принесуть славу й довгий добробут обом народам”.¹⁷

Як подає у своїй книзі М.Прушинський¹⁸, після звільнення Києва вночі до міста приїхав Юзеф Пілсудський, але незабаром покинув Київ напередодні параду, він вважав неможливим приймати парад союзницьких військ без головного отамана Симона Петлюри, котрий ще не встиг доїхати до Києва. Шляхетний жест шляхетної людини.

Після короткого перебування у Києві Ю.Пілсудський писав до дружини Александри: “Я був пару годин у Києві відразу після його взяття. Розумієш, доля дійсно дивна річ, уяви собі поляків у Києві витали з радістю і запалом, росіянки кидали квіти в офіцерів та солдатів. Ціле місто було задоволено та веселе. ... можеш собі уявити – відразу пішли трамваї, полагоджено водопровід, почали прибирати вулиці міста, які були неможливо брудними”¹⁹.

Про перебування Ю.Пілсудського в Києві залишилися й такі спогади: “1-й батальйон залишився у резерві на пасажирському вокзалі. Солдати цього батальйону були настільки втомленими, що полягали й поснули прямо на вулиці. Офіцери ж розташувалися в найближчому будинку. В цей час під'їхав Головнокомандувач і відразу ж приступив до огляду батальйону (...), котрий спав покотом на камінні кам'яним сном. Приймавши службовий рапорт від командира батальйону, маршал без жодного слова покинув вокзал, чим засмутив офіцерів”²⁰.

Симон Петлюра прибув до Києва пізніше, 24 травня, про це залишив спогади ад'ютант Ю.Пілсудського у 30-ті роки М.Лепецький, який був очевидцем подій травня 1920 року. І так він згадував: “Новина про приїзд людини, на котру було покладено останню надію визволення з більшовицької неволі, блискавично ширилася по місту. На великому майдані поряд зі Святою Софією зібрався натовп людей. Вони знаходилися на балконах і біля вікон. ... Петлюра над'їхав возом пари гарних коней, зупинився перед українськими військовими підрозділами, які були сформовані на території Польщі. Виглядав він молодим чоловіком сорока років, був одягненим у строй сірого кольору. Він спішився і розпочав огляд війська. Вояки були одягненими у мундири

кольору хакі, на головах мали металеві англійські шоломи з національним гербом демократичної України”²¹.

16 травня С.Петлюра зустрів Ю.Пілсудський у Вінниці, де відбулися урочистості, присвячені переможним битвам .

Ю.Пілсудський провів переговори з головою уряду УНР І.Мазепою у присутності Головного отамана С.Петлюри. Зі спогадів І.Мазепа про цю зустріч: “Я коротко оповів Пілсудському про всі побажання нашого уряду і передав йому писаний проект унормування взаємовідносин між українською і польською владою на українських територіях. Вислухавши мене, Пілсудський сказав, що він все це радо приймає. Зокрема щодо кандидатів на керівників поодинокими міністерствами, то він зазначив, що це наша внутрішня справа”. На прохання С.Петлюри Ю.Пілсудський пообіцяв звільнити з полону вояків УГА, які висловлять бажання служити в армії УНР. І.Мазепа залишив свої враження про особистість Юзефа Пілсудського. “Взагалі Пілсудський зробив на мене добре враження. Високий, міцно збудований, з енергійним обличчям і сіро-блакитними, глибокими, проникливими очима, він належав до того типу людей, що викликають до себе довір’я”²².

Громадськість міста радісно вітала двох вождів українського та польського народів – Симона Петлюру та Юзефа Пілсудського, а міська влада влаштувала на честь переможців бенкет у своєму приміщенні. Відкрив урочистий обід С.Петлюра словами про спільну боротьбу за незалежність. Після нього слово забрав Ю.Пілсудський. Він сказав: “Польща і Україна пережили тяжку неволю, постійні переслідування були долею обох країн. Здобувши свободу, ми допомагаємо здобути її Україні... Буду щасливий, коли не я, скромний слуга свого народу, а представники польського і українського парламентів знайдуть спільну платформу порозуміння. Від імені Польщі підношу клич: хай живе вільна Україна”²³.

Після відвідування Вінниці Ю.Пілсудський відразу від’їхав до Варшави, де були влаштовані урочистості на його честь, навіть розглядалося питання про коронування Маршала.

В інтерв’ю Ю.Пілсудського кореспонденту “DAILY NEWS” сказав: “Червона армія зовсім погано організована. Червоні кепсько воюють, вони бувають відважними лише коли сидять у броненосці і відчують певну захищеність. Я взяв 30.000 полонених, а мої втрати складають менше, ніж сто убитих. Єдиним реальним захистом для червоної армії є простір у цій країні широких рівнин. Ми перейшли Дніпро, і я можу йти так

далеко, як захочу. Але в даний момент не маємо наміру йти далі. Ми просто забезпечили собі передмостове укріплення.” Стосовно політики щодо українського уряду він зауважив: “Це експеримент. Тут така справа, оскільки я, - так би мовити, - втягнув Польщу у цю акцію, то даю українцям можливості. Якщо їм вдасться, то вдасться, не досягнуть успіху, то не матимуть його. Існує два способи навчити людину плавання. Я надаю перевагу способі кидання на глибоку воду і нехай пливуть. Власне це я роблю з українцями”²⁴.

Під час розпалу боїв, коли ще існувала надія на перемогу, та повернення на рідну землю, С.Петлюра надіслав 14 липня ще одного листа до Ю.Пілсудського, в якому оцінював нові стосунки між двома державами. “Актом 22 квітня цього року, – писав він, – уряди Польської Речі Посполитої і Української Народної Республіки заключили історичну угоду для боротьби проти споконвічного ворога обох держав, який прибравшись у крайню форму руйнуючої демагогії, має тенденцію повалити самостійність обох Республік... Будучи переконаним, що лише спільне братерське співжиття Речі Посполитої Польської і Української Народної Республіки може забезпечити їм тривну і сталу майбутність, яка стоїть перед давнім імперіалізмом Московської держави, хоча б і переодягненим в новітню (комуністично-демократичну) одягу, я хотів би усунути всі труднощі, які стоять на дорозі дальшого скріплення союзу обох Республік. 22 квітня цього року знайшлось у нас спільне довір'я, яке дало нам умову, що переломивши труднощі століття, повели армії наших народів дружньо на спільного споконвічного ворога”. Турбуючись про подальшу долю українських західних земель, С.Петлюра звернувся з проханням до Пілсудського розпочати переговори польського уряду з представниками українського населення Східної Галичини²⁵.

С.Петлюра намагався зустрітися з Ю.Пілсудським і особисто обговорити життєво важливі питання. Враховуючи вкрай складну для Польщі ситуацію на фронті здійснити це було не просто, польський головнокомандувач був вкрай зайнятий, тому переговорити з Ю.Пілсудським С.Петлюрі не вдалося а ні в Перемишлі, а ні Луцьку, де він деякий час перебував. Їх зустріч відбулася 16 липня в Замості. Ю.Пілсудський відверте сказав Головному Отаману, що змушений рахуватися з офіційною позицією країн Антанти відносно польської політики щодо України, від допомоги яких суттєво залежить. “Українці самі повинні

продемонструвати доконані факти, які б довели, що незалежна Україна насправді існує. Наприклад, підняти загальне повстання". Ю.Пілсудський не забажав обговорювати питання Східної Галичини. Також С.Петлюра підкреслив під час розмови, що укладення польсько-радянського перемир'я створить для українців ситуацію, коли вони будуть залишені тяжкій, власній долі²⁶.

Коли під Варшавою була розбита армія М.Тухачевського, та почала їх погоню на схід, це надало нових надій С.Петлюрі на визволення України.

С.Петлюра надіслав на ім'я Ю.Пілсудського телеграму зі словами: "Українська Армія тішиться тріумфом Польських військ над спільним ворогом і запевняє, що разом з Польським Військом буде боротися до остаточної перемоги і до повного знищення ворога, котрий несе неволю обом народам. Перемога братерських Польських Військ сприятиме остаточному визволенню українського народу, спільні зусилля приведуть до мети, до якої прагнуть обидва народи"²⁷.

Після переможних боїв і відступу російської більшовицької армії за лінію Збруча Юзеф Пілсудський зустрівся з Симоном Петлюрою в Станіславі. Під час відвертої розмови він познайомив Петлюру з подальшими польськими політичними планами у тому числі стосовно України. Ю.Пілсудський підкреслив, що ситуація зараз така, що польська армія не піде далі на схід і припиняє військові дії. Але пообіцяв й надалі надавати допомогу Україні в її боротьбі за незалежність проти Радянської Росії, а саме постачанням зброї та амуніції, за умову ведення військових дій армією УНР на сході від Збруча²⁸.

Під час радянсько-польських переговорів Ю.Пілсудський організував прорив загону кавалерії в напрямку на Коростень, щоб допомогти перейти українським та білоруським військам на територію Польщі через лінію фронту. 10 жовтня Коростень був звільнений дивізією Петлюри, підрозділи генерала Павленка зайняли Жмеринку. 24 жовтня була звільнена Вінниця, 10 листопада – повстання в Одесі.

Після протестів голови делегації Радянської Росії в Ризі наступ польських військ припинився, і загоны Української Армії перейшли на територію Польщі.

Повною окупацією території Наддніпрянської України військами радянської Росії припинила своє існування Українська Народна Республіка, український народ втратив свою незалежність.

18 жовтня Ю.Пілсудський звернувся з прощальною відозвою до Армії УНР: “Від імені польської армії я вітаю армію Української Народної Республіки у хвилию, коли вона відродилася та зміцніла й прагне того, від чого, може бути, залежить майбутнє Європи. Наша Армія пам’ятає криваві бої, в котрих брали участь українські війська, в дні перемог й години випробувань. Кров, яку ми проливали разом, й братські могили заклали камінь взаєморозуміння та успіху обох народів. Сьогодні, після двох років тяжкої боротьби з варварським загарбником, я прощаюся з мужніми військами Української Народної Республіки, хочу підкреслити, що в найтяжчі хвилини, під час нерівних битв вони високо несли свій прапор, на котрому гасло: “За нашу і вашу свободу”, стало символом віри кожного солдата”²⁹.

24 жовтня Ю.Пілсудський прийняв ад’ютанта С.Петлюри О.Доценка, обговорювали питання української армії в зв’язку з підписаним перемир’ям з Радянською Росією, 28 відвідав Рівне, зустрівся в Ставці української армії з С.Петлюрою, котрому пояснив, що польський уряд проти продовження бойових дій проти радянських військ на Україні, тому Пілсудський не може перейти з підрозділами річку Збруч, обіцяв С.Петлюрі усіяку допомогу. Факт зустрічі Ю.Пілсудського з С.Петлюрою в Кам’янці-Подільському приховувався польською стороною з причини укладення перемир’я з Радянською Росією³⁰.

8 листопада 1920 року Симон Петлюра написав до Юзефа Пілсудського листа (це його третій відомий нам лист до начальника Польської держави). “В той час, як Ви будете читати цього листа, українське військо буде провадити бої з більшовиками за осягнення лінії р. Буг. Я почав офензиву, бо се єдиний вихід із становища, утвореного рижським трактатом, деякі пакти котрого для мене є незрозумілі та, певно, й не для мене одного, бо мені здається, що й знавці міжнародного права не все в тому трактаті збагнули та пояснити можуть. Єдине, що для мене ясним є після ознайомлення з цим витвором дипломатичної мудрості, це те, що я залишаюсь один і що Україні прийдеться провадити дуже ризиковану боротьбу на очах Європи, яка в позі Пілата буде дивитись на “схід”. Коли я кажу про самотність української армії, то се через те, що Врангеля не беруть на Серіо, гадаючи, що він довго не втримається, а Перемикін як реальна сила є непевна, нестала. Одночасно з цим ніколи ще не були такими сприяючими обставини боротьби з більшовиками, бо настрої українського населення є рівноважно-державний і

активний. Йдуть люди на мобілізацію, годують армію, допомагають їй, бо хочуть ладу, спокою, порядку. Я би, в інтересах Польщі і України, хотів би, аби запілля моє було спокійне і організоване. Воно таким і буде, коли Ваші військові відділи, п. Коменданте, не будуть руйнувати тої праці, тих зусиль, які переводяться в життя моїм урядом. Вони – Ваші відділи, забирають хліб, цукор – безплатно, реквізують у селян збіжжя, худобу, роззброюють жандармські постерунки українські і взагалі поводять себе в той спосіб, що ідея польсько-українського порозуміння провокується, а дезорганізація та дезорієнтація української людності має великий ґрунт під ногами. Отож, третє прохання, з яким би до Вас звернувся, було б прохання зарядження мір припинити свавільство частин військових, на Волині перебуваючих. Населення, бачить такі явища та на своїй шкурі їх відчуваючи, убачає в них симптоми повернення поляків на Україну і нових окупаційних кроків з їх боку. Тим більше воно має право і підстави так думати, коли взяти на увагу, що деякі командири частин касують українську цивільну владу, розганяють її, допускають при тому образливих та недопустимих лайливих слів на адресу УНР і всього українського”³¹.

Він просив допомогти зброєю і амуніцією, припинити реквізицію польськими представниками місцевої влади у українських селян продовольства та майна. “В тих складних та тяжких умовах, серед яких доводиться мені нині працювати, я моральну силу черпаю в певності самої справи і в тій симпатії, яку ви, п.Коменданте, маєте до цієї справи” – закінчував С.Петлюра³².

1 листопада Начальник держави Ю.Пілсудський зустрівся з головним Отаманом С.Петлюрою в ставці українських військ у Станіславові. Ця зустріч також, як і попередня, трималася у таємниці обома сторонами, з тих самих причин. За спогадами Ю.Тютюнника, який був присутнім на зустрічі, Ю.Пілсудський розповів С.Петлюрі про подальші військові плани Польщі. Йшлося про те, що польські війська не перетинатимуть річку Збруч на схід й не продовжуватимуть далі воювати з російською червоною армією на території УНР. Ю.Пілсудський обіцяв надати Петлюрі матеріальну допомогу, зокрема зброєю і амуніцією³³.

У лютому 1921 року Юзеф Пілсудський відвідав з офіційним візитом Францію, це була важлива подія для Польщі, досягнуті домовленості надавали нові можливості. Після повернення з Парижу Ю.Пілсудський запросив до Бельведеру отамана

С.Петлюру і генерала М.Омельяновича-Павленко, котрих ознайомив з польсько-французькими домовленостями та позицією Франції щодо Росії і України. Головним питанням, яке вони обговорювали, було можливість поновлення військових дій проти більшовицьких військ навесні цього року³⁴.

В день іменин Юзефа Пілсудського Симон Петлюра надіслав до Бельведеру Телеграму зі словами: “Сердечно вітаю Пана Коменданта з днем іменин і жичу сил і міцного духа для подальшої праці на добро Польської Нації”³⁵.

Ризька угода зафіксувала перемогу у зовнішній східній політиці Республіки Польща щодо України та Росії програми національних демократів на чолі з Грабським, в протипагу блоку Пілсудського. Останній блискуче виграв війну з червоною армією Радянської Росії, але до довів її до повного кінця, не визволивши територію УНР. Військовою перемогою головного вождя польських військ скористалися його політичні противники.

Тадеуш Голувко охарактеризував цю ситуацію таким чином: “Ми зрадили українців, які були нам вірними братами у трагічні дні. Продовження війни тільки на два тижні і військові підрозділи Петлюри були б у Києві. І тоді б Йоффе не тільки погодився б проводити спільні переговори з нами і представниками Петлюри, але була визнана незалежна Україна. І тоді б йшлося про рятування самої більшовицької держави”³⁶.

Історія не любить умовного способу, вона така, як сталося. Тому можна тільки процитувати слова щирих прихильників української незалежності, щоб відчувати їх настрої у Польщі на початку 20 років.

Уряд УНР на чолі з головним отаманом С.Петлюрою перебував у Польщі з листопада 1920 року по кінець 1923. Польська сторона, а головним чином з ініціативи Юзефа Пілсудського, українцям був наданий політичний притулок і створені умови для функціонування державних структур.

До середини 1924 року існували табори української армії, що дозволило тримати її у бойовому стані. Поляки простягнули руки допомоги українцям, дозволили їм переховуватися на своїй території, чим врятували життя десяткам тисяч чоловіків, жінок і дітей від більшовицького терору Радянської Росії.

Звернення Юзефа Пілсудського в Щепіоні до українських офіцерів: “Панове, я Вас перепрошую, я Вас дуже перепрошую” були словами щирої людини, котра не змогла виконати взяті на

себе перед українцями обов'язки допомогти створити незалежну державу Україну.

Під час польського екзилу уряду УНР, Ю.Пілсудський постійно зустрічався з С.Петлюрою, в розмовах обговорювали шляхи визволення України з-під більшовицької неволі. Залишався один шлях – шлях повстань за допомогою загонів Української Армії, яка знайшла притулок у Польщі.

В грудні 1923 року була надрукована в Щепіорно, українській військовій друкарні остання праця Симона Петлюри в Польщі – брошура під псевдонімом С.Ряст “Сучасна українська еміграція та її завдання”³⁷.

“Вся українська еміграція опинилася поза межами своєї Батьківщини через те, що не захотіла залишатись під ворогом, який оружною силою та підступом підбив під себе нашу Україну. Цим ворогом є Москва з її сучасним комуністично-більшовицьким урядом та поставлений од цього уряду так званий уряд Советської України (на чолі з румуно-болгариним Раковським). Уряд Советської України є неправим, силою багнетів над народом нашим поставлений.... Та яким тяжким не є становище українського народу під чужою окупантською владою, він певен, що влада ця довго не продержиться, а чи буде силою скинена з свого панування, чи сама завалиться. Передбачаючи цей радісний в житті України день, наш народ по змозі готується до нього, щоб використати його для національно-державної мети. Метою цією є здобуття, затвердження і зміцнення нашим народом своєї власної, незалежної від чужинців і сусідів, Суверенної Української Держави”³⁸.

Ця праця фактично є стратегічною програмою української еміграції на багато майбутніх років. Правда С.Петлюра був романтиком і оптимістом і вважав, що український народ швидше звільниться з-під московської окупації та відродить власну незалежну державу. Загальні завдання української еміграції С.Петлюра бачив перш за все у збереженні державного центру за кордоном, конструктивній роботі уряду УНР.

“Наша сила в єдності, а порука успіху наших змагань в державній слухняності!” – писав він. Проаналізувавши причини поразки, він звертає увагу на велику важливість в майбутньому піднятися над партійними догмами і консолідації політичних сил навколо “справи здобуття Української держави”. Конкретні пункти цієї програми записані у розділах праці голови Директорії УНР: “Організація виступів перед світом в справі наших державних

домагань”, “Праця в окремих державах”. “Праця серед міжнародних наукових об’єднань”, Участь в європейській пресі і журналістиці”, Організація лекцій на українські теми”, “Боротьба проти “Великої єдиної Росії”, “Боротьба проти окупантського уряду”, та інші. Багато уваги С.Петлюра приділяє збереженню та розвитку самобутності української культури, мови, у тому числі налагодження видавничої справи, “Архівним пошукуванням”, тощо.

Після травневого 1926 року перевороту на прохання Ю.Пілсудського Тадеуш Голувко відвідав у Парижі Симону Петлюру та провів з ним переговори³⁹.

Варшавські події травня 1926 року торкнулися і України, повернення до великої політики Юзефа Пілсудського прискорило проведення злочинної акції радянської влади проти Симона Петлюри. З метою запобігання можливому новому українсько-польському союзу, чи співпраці. У Москві була розроблена чергова операція ліквідації політичного діяча, борця за незалежність України.

Ще на початку 1926 року за ініціативою С.Петлюри та Ю.Пілсудського було започатковано рух об’єднання народів поневолених Москвою в рамках СРСР. Організація “Прометей” на чолі з Т.Голувко розпочала свою діяльність у цьому напрямку⁴⁰. З цього бере початок “прометеїзм”, якій яскраво розвинувся і Польщі.

25 травня о 14.10 на вулиці Расіна, біля бульвару Сен Мішель, розташованої у Латинському кварталі, радянський аґент Самуїл Шварцбард, єврей за національністю, вистрелив сім разів з револьвера в Симона Петлюру. Під час обшуку французькою поліцією помешкання вбивці, разом з іншим, було знайдено брошуру М.Шаповала і примірник “Українських вістей”, з надрукованим портретом Симона Петлюри і Юзефа Пілсудського⁴¹.

Безсумнівним є те, що ліквідація Симона Петлюри радянськими спецслужбами, напряму пов’язана з його союзником – людиною, яка з не багатьох політиків в Європі визнавала право України на створення незалежної держави, надавала конкретну допомогу УНР – Юзефом Пілсудським. Він віддав останню пошану Симонові Петлюрі в Парижі, Ю.Пілсудського на похованні на цвинтарі Монпарнас репрезентував полковник Франтішек Клейберг. 30 травня 1926 року у Варшавському православному соборі відбулася служба Божа за душу невинно вбитого Симона Петлюри. У ній взяли участь: шеф генерального штабу Польського війська С.Бурхард-Букацький та офіцери, Г.Юзевський,

Т.Голувко, С.Стемповський, директор східного департаменту міністерства закордонних справ Польщі Ю.Лукашевич та інші ⁴².

На честь вшанування пам'яті Симона Петлюри в день його трагічної загибелі соратники Ю.Пілсудського кожного року за життя Маршала організовували меморіальні заходи. Для участі у процесі над Шварцбардем у Париж Ю.Пілсудський вислав свого адвоката Чеслава Познанського та князя Яна Токажевського-Карашевича. Вони захищали честь Симона Петлюра від наклепів.

- ¹ Іванис В. Симон Петлюра – президент України. – Київ, 1993. – С.22-24.
- ² Margolin.A. Ukraina i polityka Antenty. – Berlin, 1921. – S.191.; Nazaruk O. Rik na Welykij Ukraini. – Wieneń, 1920. – S.228.
- ³ Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1979. – Т. II. – С. 357, 358.
- ⁴ Rok 1920. Rozmowy z Józefem Piłsudskim- Z Dziennika Antoniego Listowskiego (1919-1920). Opracował A.Nowak // Arkana. – 1998. - N23. – S.38.
- ⁵ ЦДАВО України. – Ф.3809. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.11.
- ⁶ Доценко О. Зимвий похід (6.XII.1919-6.V.1920). – Київ, 2001. – С.147.; Serednicki A. Ofenzywa na Kijów w roku 1920 oraz jej konsekwencje dla Armii s rządu URL w świetle prasy petlurowskiej w Polsce.// Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej. - Cz. I. - XXVIII. – 1993. – S. 36.
- ⁷ Jędrzejewicz W.,Cisek J.Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego.- T.II.- Warszawa,1998.-S.150.
- ⁸ Симон Петлюра. Статті. – С. 194–205.
- ⁹ САУ. - I.303. 4.68.75. - S.284.
- ¹⁰ Jędrzejewicz W.,Cisek J. Назв. праця.- Т.II. - S.188.
- ¹¹ Potocki R. Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920-1939). – Lublin, 1999. – S.71.
- ¹² Rps. Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego.- n.43.p.I. 2 .-k.43
- ¹³ ЦДАГО України.-ф.57.-оп.2.-спр.267.-арк.1
- ¹⁴ Józef Piłsudski. – Pisma zbiorowie. – Т. V. – Warszawa, 1990. – S. 177.
- ¹⁵ Suleja W. Piłsudski a Petlura\Polska i Ukraina .Sojusz 1920 roku i jego następstwa.-Toruń,1997.-s-114-115.
- ¹⁶ Rok 1920. Rozmowy z Józefem Piłsudskim- Z Dziennika Antoniego Listowskiego (1919-1920). Opracował A.Nowak // Arkana. – 1998. - N23. – S.43,44.
- ¹⁷ Józef Piłsudski. Назв. праця. – S.157
- ¹⁸ Pruszyński M. Dramat Piłsudskiego. Wojna 1920. – Warszawa, 1995. – S. 105, 106.
- ¹⁹ Jędrzejewicz W.,Cisek J.Назв. праця.- Т.II.- S.200.
- ²⁰ Pruszyński M - Назв. праця. – S.105.
- ²¹ Lepecki M. W blasku wojny. – Lwów-Warszawa, 1937. – S.144.

-
- ²² Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917-1921. – Київ, 2003. – С.411.
- ²³ Józef Piłsudski. Назв. праця. – С.158-159.
- ²⁴ Там само. - Т.V. - С.158.
- ²⁵ Петлюра С. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – С. 255–269.
- ²⁶ Suleja W.Piłsudski a Petlura// Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Toruń, 1997. – С.127,128.
- ²⁷ Син України. – 1920. – № 8.
- ^{28,28} Serednicki A. Ofenzywa na Kijów w roku 1920 oraz jej konsekwencje dla Armii s rządu URL w świetle prasy petlurowskiej w Polsce // Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo–Wschodniej. - Cz. I. - XXVIII. – 1993. – S. 41.
- ²⁹ Józef Piłsudski. Назв. праця. – С. 177.
- ³⁰ Jędrzejwicz W., Cisek J. Назв. праця.. - Т.-II.-S.276-278.
- ³¹ ЦДАВО України. – Ф.1429. – оп.4. – Спр.2. – Арк.2.
- ³² ЦДАВО України.- Ф.1429. – Оп.4. – Спр.2. – Арк.2-3.
- ³³ Тютюник Ю. З поляками проти Вкраїни. – Харків, 1924. – С.24.
- ³⁴ Jędrzejwicz W., Cisek J. Назв. праця.- Т.II.-S.304.
- ³⁵ ЦДАВО України. – Ф.1429. – Оп.1. – Спр.81. – Арк.71.
- ³⁶ Bruski J. J.Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychudźstwie (1919-1924). – Kraków, 2000. – S.213.
- ³⁷ Симон Петлюра Статті. – Київ, 1993. – С.231-275
- ³⁸ Там само – С.233-234.
- ³⁹ Sępeń S.Symon Petlura – życie i działalność // Warszawskie zeszyty ukraïnozawcie. –Warszawa, 1996. – N.3. – S.57.
- ⁴⁰ Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – Київ, 2001. – С.489.
- ⁴¹ Михальчук В. Вбивство та процес Петлюри з перспективи 70-річчя // У 70-річчя паризької трагедії. Збірник пам'яті Симона Петлюри. – Київ, 1997. – С.30.
- ⁴² Serednicki A. Ofenzywa na Kijów w roku 1920 oraz jej konsekwencje dla Armii i rządu URL w świetle prasy petlurowskiej w Polsce. – Studia z dziejów Rosji i Europy. Środkowo–Wschodniej, XXVIII. – 1993. – Cz.II.- S. 52